

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

نخستین

همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران:

”برهمکنش‌های فرهنگی، پیوست و گسست“

به کوشش

سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش
مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامتش
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریامنا

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

انتشارات آریارمنا

دانشگاه مازندران

موسسه آموزش عالی آریارمنا
گروه نشر و کتابخانه

موسسه آموزش عالی آریارمنا
گروه نشر و کتابخانه

دانشگاه علامه طباطبائی

موسسه باستان‌شناسی

انتشارات آریارمنا

دانشگاه صنعتی خواجه نصیر

دانشگاه بوعلی سینا

دانشگاه همدان

دانشگاه علامه طباطبائی

پژوهشگاه بین‌المللی

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامنش،
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور
و همکاری
دکتر جواد حسین‌زاده و دکتر مصطفی ده‌پهلوان

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

| به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش، مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور |

| چاپ و صحافی: مهرگان | نوبت چاپ: نخست، ۱۳۹۹ | شمارگان: ۱۰۰ نسخه |

| بها: ۱۰۰۰۰۰ تومان |

| تصویر جلد: تخت جمشید |

| تارخا: www.aryaramna.ir |

| نام‌نگار: aryaramna@hotmail.com، info@aryaramna.ir |

| نشانی: تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵ |

| همراه: ۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶ |

| انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن و انجمن علمی باستان‌شناسی ایران |
| همه حقوق این اثر برای انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن محفوظ است. |
| تکثیر، انتشار، چاپ و بازنویسی این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت، انتشار الکترونیکی، ضبط
و ذخیره روی سی‌دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت کتبی و قبلی انتشارات آریارمنا ممنوع است و
متخلفان بر پایه قانون «حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تحت پیگرد قرار خواهند گرفت. |

۲۴

سرشناس سرشناسه عنوان و نام پدیدآور	همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران (نخستین: ۱۳۹۸: تهران): مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران/ به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش مجید منتظر ظهوری؛ [برگزارکنندگان] گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن، انجمن علمی باستان‌شناسی ایران؛ مشاوران علمی سیدمنصور سیدسجادی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	تهران: آریارمنا، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	۶۵۲ ص.
فروست	همایش ۳
شابک	978-622-97183-2-2
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	باستان‌شناسی -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع	Archaeology -- Iran -- Congresses
شناسه افزوده	موسوی، سیدمهدی، ۱۳۴۶-، گردآورنده
شناسه افزوده	منتظر ظهوری، مجید، ۱۳۵۹-، گردآورنده
شناسه افزوده	آریامنش، شاهین، ۱۳۶۳-، گردآورنده
شناسه افزوده	خانی‌پور، مرتضی، ۱۳۶۴-، گردآورنده
شناسه افزوده	گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن
شناسه افزوده	انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
رده بندی کنگره	DSR۴۴:
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۰۴۳:
شماره کتابشناسی ملی	۷۳۶۲۰۸۲:
وضعیت رکورد	فیا:

انتشارات آریارنا

انتشارات آریارنا بر آن است تا کتاب‌های ارزندهٔ تألیفی و ترجمه‌ای پژوهشگران ایرانی یا نیرانی را در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی همچون باستان‌شناسی، تاریخ، فرهنگ و زبان‌های باستانی منتشر کند، کتاب‌هایی که برای شناخت تاریخ و فرهنگ گرانسنگ و ورجاوند ایران بسیار ارزشمند باشند. با توجه به پیوندها و ریشه‌های ژرف و عمیق فرهنگی میان ایران و جهان بشکوه ایرانی که از سده‌ها بلکه هزاره‌های دور و دراز برجا بوده است و در دهه‌های اخیر تلاش دشمنان بر آن بوده تا این پیوندهای ژرف را بگسلند و ریشه‌های عمیق را با تیشه برکنند، ایران فرهنگی که دل و دین به آن سپرده‌ایم از چشم دست‌اندرکاران انتشارات آریارنا دور نمانده و چاپ کتاب‌های پژوهشی و ترجمه‌ای ارزنده دربارهٔ جهان ایرانی یا ایران فرهنگی از اولویت‌های انتشارات آریارنا است؛ باشد که از این راه پیوندهایمان پیوسته‌تر و ریشه‌هایمان ژرف‌تر شود. کتاب‌های انتشارات آریارنا پیشکشی ناچیز است به ایرانیان، ایرانی‌تباران، ایران‌دوستان و همهٔ مردمان جهان ایرانی که ایران و جهان ایرانی را از جان دوست‌تر می‌دارند.

مدیر

دکتر شاهین آریامنش

| گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن |

مشاوران علمی

| دکتر سیدمنصور سیدسجادی (مؤسسهٔ ایزمتو ایتالیا) | استاد اسماعیل یغمایی (سازمان میراث فرهنگی کشور) | دکتر سیدمهدی موسوی (دانشگاه تربیت مدرس) | دکتر محمدابراهیم زارعی (دانشگاه بوعلی سینا همدان) | دکتر سجاد علی‌بیگی (دانشگاه رازی، کرمانشاه) | دکتر حمیدرضا ولی‌پور (دانشگاه شهید بهشتی) | دکتر سعید امیرحاجلو (دانشگاه جیرفت) | دکتر سیروس نصراله‌زاده (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | دکتر رضا مهرآفرین (دانشگاه مازندران) | دکتر فرزانه گشتاسب (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | هوشنگ رستمی (گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن) |

فهرست

سخن دبیر علمی همایش | سیدمهدی موسوی

۹

مقاله‌های فارسی

- ارزیابی و تحلیل نظریه‌های نوسنگی شدن در ایران | سیدکمال اسدی اجایی و رحمت عباس‌نژاد سرستی ۱۳
تپه ماچلک؛ محوطه‌ای نویافته از دوران نوسنگی باسفال در دشت گرگان | حبیب‌اله رضایی و سیدمقداد
میرموسوی ۳۷
- نقش استحاله سنگ مس در فلات مرکزی ایران در نیمه هزاره پنجم پم در برهم‌کنش‌های منطقه‌ای | رحمت
عباس‌نژاد سرستی ۴۹
- برهم‌کنش جوامع مس‌وسنگ چهارمحال و بختیاری با مناطق هم‌جوار | مهدی علیرضازاده نودهی، محمود
حیدریان و علیرضا خسروزاده ۶۹
- الگوهای استقرار محوطه‌های مس‌وسنگ میانی در زاگرس مرتفع: نمونه موردی بخش لاران، استان
چهارمحال و بختیاری | محسن حیدری دستنایی و علی‌اصغر نوروزی ۸۹
- تپه قلعه‌خرابه ازنا شاهدهی بر حضور جوامعی از مس‌سنگی جدید تا دوران اسلامی در شرق زاگرس مرکزی |
بهزاد حسینی سرپیشه ۱۰۱
- بررسی تحولات عصر مفرغ سیستان و برهکنش‌های فرهنگی آن با مناطق دیگر | جواد علایی مقدم، رضا
مهرآفرین و سیدرسول موسوی حاجی ۱۳۱
- معرفی و تحلیل مجموعه نقش‌های صخره‌ای نویافته در اطراف روستاهای چلمبر، لک و شورجه در شهرستان
بوئین‌زهر، استان قزوین | ناصر امینی‌خواه، فرزاد مافی و فرهاد فتاحی ۱۴۷
- عصر آهن قدیم در شرق ایران | علی‌اکبر وحدتی ۱۶۵
- برهم‌کنش خدایان آب‌وهوای اورارتویی و خاور نزدیک باستان | مریم دارا ۲۲۱
- بازنمایی فرة شاهانه (فرّ کیانی) در هنر ایران باستان، میراثی از سنت‌های هنری میان‌رودان | مریم کشمیری ۲۳۱
- پایه‌ستون محوطه تل دروازه جلوذر، سرنخی از یک بنای ستوندار هخامنشی در ارسنجان | ابراهیم روستایی
فارسی و بهزاد حسینی سرپیشه ۲۵۷

- معرفی، مطالعه و تحلیل گل مهرهای به‌دست‌آمده از بررسی تل گردوها، شهرستان اقلید، استان فارس | حامد مولایی کردشولی و علیرضا جعفری‌زند ۲۷۱
- شواهد باستان‌شناختی کشمکش ساسانیان و رومیان در قلعه بازیان سلیمانیه | بریار سان‌احمد و اسماعیل سلیمی ۲۸۷
- بررسی باستان‌شناختی بخشی از محور ارتباطی خوزستان به غرب ایران در دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی: «تنگ سی‌پله» در استان لرستان | جواد نیستانی و یونس یوسف‌وند ۳۰۵
- مطالعه قلاع قرون میانی اسلامی خراسان جنوبی؛ مطالعه موردی قلعه‌کوه فردوس | محمد فرجامی و علی‌اصغر محمودی‌نسب ۳۲۳
- محله قُمادین در شهر اسلامی جیرفت و مسئله بازرگانی دوربُرد | سعید امیرحاجلو ۳۴۳
- ارزیابی تشابهات بین فرهنگی ایران و سوریه بر مبنای مطالعات سفال‌های قرون میانی اسلامی | حسین صدیقیان و مجید منتظر ظهوری ۳۶۵
- نویافته‌های کاشی زرین‌فام قلعه دختر شهر کرمان | رضا ریاحیان‌گهرتی ۳۸۷
- معرفی و تحلیل نقش‌های هندسی یافته‌های گچی دوران اسلامی مکشوفه از محوطه شاه‌نشین فریم مازندران | هانیه حسین‌نیا، حسن هاشمی زرج‌آباد، سیدرسول موسوی حاجی، مهدی عابدینی ۴۰۳
- مقایسه ساختاری قمه قفقازی (کیندجال) و ایرانی در عصر صفوی بر مبنای مجموعه موزه‌های بنیاد مستضعفان | مجید حاجی‌تبار و میترا حاجی ۴۱۳

مقاله‌های انگلیسی

- Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture | Zeyneb Guliyeva 29**
- Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences | Veli Bakhshaliyev 43**
- Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin | Turan Hashimova 59**
- Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin | Fizza Gulieva 69**
- Iron Age short bronze sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an analysis of the dispersion and evolution | Narges Bayani 77**
- Monuments and Memory at Pasargadae | Jacob Marc Stavis 107**
- Glazed Parthian Pottery as luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. | Giacomo M. Tabita 135**
- Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 | Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi 155**
- Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) | Ana Marija Grbanovic 167**

سخن دبیر علمی همایش

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

نخستین همایش بین‌المللی دوسالانه انجمن علمی باستان‌شناسی ایران با موضوع برهم‌کنش‌های فرهنگی ایران و سرزمین‌های همجوار، با تولیت انجمن علمی باستان‌شناسی ایران و مشارکت و همکاری دانشگاه‌های مختلف؛ مراکز پژوهشی نظیر پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری؛ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ پژوهشگاه باستان‌شناسی و دیگر مراکز علمی-فرهنگی شکل گرفت. انجمن علمی باستان‌شناسی ایران براساس اهداف و وظایفی که در اساسنامه مشخص شده است، برنامه‌های مختلفی را در راستای اعتلای علم باستان‌شناسی در کشور دنبال می‌کند که برگزاری نشست‌ها و همایش‌های علمی در سطح ملی و بین‌المللی از جمله آنها به شمار می‌رود. هیئت مدیره انجمن، علاوه بر تلاش‌های جاری در زمینه توسعه و ترویج دانش باستان‌شناسی، یکی از اهداف بلندی که به دنبال تحقق آن است، تأثیرگذاری یافته‌های این علم بر رفتارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه است. بی‌شک آگاهی آحاد مردم، اعم از پیر، جوان و به‌ویژه نوجوانان از پیشینه و هویت تاریخی خویش، در تقویت اعتماد به نفس، تصحیح رفتارها و هنجارهای جاری جامعه، تقویت اتحاد و انسجام ملی تأثیر شگرفی خواهد گذاشت. بر همین اساس شناخت و آگاهی مردم ما از ریشه و پیشینه مشترک و روابط عمیق تاریخی ملت ایران با مردمانی که در حوزه ایران فرهنگی می‌زیند، در برقراری صلح و آرامش، کاستن از تنش‌ها و تداوم دوستی‌ها تأثیر بسزایی خواهد داشت. گذشته درخشان و غنای فرهنگ و تمدنی که امروز بدان می‌بالیم، حاصل

برهم‌کنش‌هایی است که در درازنای تاریخ میان ساکنان این سرزمین و مردمان سرزمین‌های همجوار شکل گرفته است. از این رو بایسته است به مدد دانش باستان‌شناسی بر پیوندهای عمیقی که میان نیاکان ما و مردمان هم‌عصرشان در سرزمین‌های پیرامونی برقرار بود، آگاهی یابیم و در زمانه‌ای که برخی بر طبل جدایی‌ها و فاصله میان ملتها می‌کوبند، پیوندهامان را عمیق‌تر و دوستی‌هامان را پایدارتر سازیم تا جهانی پر از آرامش برای همگان فراهم سازیم. بر همین اساس، هدف غایی‌کنگره حاضر شناخت عمیق‌تر نسبت به برهم‌کنش‌های فرهنگی ایرانیان با ساکنان سرزمین‌های پیرامونی در طول تاریخ و انجام تبادلات علمی میان باستان‌شناسان ایرانی و هم‌تایان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. به‌رغم مشترکات دیرینه فرهنگی و تمدنی، متأسفانه حضور باستان‌شناسان ایرانی در پژوهش‌های باستان‌شناسی کشورهای حوزه ایران فرهنگی صفر است. امید آن داریم پیامد این رویداد خجسته، افزونی شناخت متخصصان و پژوهشگران از ظرفیت‌های موجود منطقه‌ای و همکاری‌های نزدیک در فعالیت‌های میدانی در حوزه‌های مشترک و مورد علاقه طرفین در آینده نزدیک باشد.

سیدمهدی موسوی کوهپیر

رییس هیئت مدیره

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

بررسی باستان‌شناختی بخشی از محور ارتباطی خوزستان به غرب ایران در دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی: «تنگ سی‌پله» در استان لرستان

جواد نیستانی*، یونس یوسف‌وند**

*دانشیار باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

**دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

چکیده

کوه زاگرس در استان لرستان در اغلب نقاط به شکل دیواره‌های صخره‌ای عمودی است که عبور از آن‌ها بسیار مشکل است. این کوه در برخی نقاط دارای برش‌های طبیعی است که در اصطلاح به آنها «تنگ» یا «در بند» می‌گویند. با توجه به کوهستانی بودن منطقه و محدود بودن گزینه‌های جایگزین برای عبور و مرور، این تنگ‌ها در ادوار مختلف بستری مناسب برای عبور راه‌های ارتباطی بوده‌اند و عمده راه‌های ارتباطی منطقه از قدیم‌الایام از این مناطق عبور کرده‌اند. تنگ سی‌پله «در منتهی‌الیه شمال غرب استان لرستان یکی از این برش‌های طبیعی است که در محدوده مرزی استان‌های لرستان و ایلام قرار دارد. یکی از راه‌های اصلی غرب ایران به خوزستان در دوران تاریخی از این منطقه می‌گذشته است؛ این راه در جنوب کرمانشاه از شاهراه خراسان که در دوران اسلامی راه حجاج نیز نامیده می‌شده، جدا می‌شده و پس از عبور از هارون‌آباد و هلیلان از طریق تنگ سی‌پله به سیمره وارد می‌شده و از آنجا در حاشیه رود سیمره وارد خوزستان می‌شده است. تنگ سی‌پله به دلیل استعداد‌های زیست‌محیطی و موقعیت امنیتی آن در مسیر این محور دارای اهمیت زیادی بوده است. وجود شمار زیادی آثار معماری در داخل تنگ و مغفول ماندن این منطقه در مطالعات باستان‌شناسی منطقه،

ضرورت انجام پژوهش در این زمینه را فراهم کرده است. هدف مقاله حاضر معرفی آثار معماری تنگه و بررسی نقش راه ارتباطی خوزستان به غرب ایران در رونق و شکوفایی آثار و استقرارهای این منطقه است. رویکرد تحقیق توصیفی-تحلیلی است و اطلاعات آن با استفاده از فعالیت‌های میدانی گردآوری شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که امکانات زیستی و موقعیت راهبردی این تنگه در مسیر راه ارتباطی خوزستان به غرب ایران در دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی باعث احداث آثار معماری متعددی در آن شده است. منافع اقتصادی که از عبور این راه نصیب استقرارهای ساکن در این محدوده می‌شده باعث رونق و شکوفایی بیشتر استقرارهای این منطقه شده است.

واژه‌های کلیدی: خوزستان، لرستان، ایلام، تنگه سی‌پله، معماری اسلامی.

مقدمه

منطقه غربی استان لرستان در دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی میزبان یک مسیر ارتباطی فرامنطقه‌ای مهمی بوده است. این راه ارتباطی که شهرهای شمالی خوزستان را به غرب و شمال‌غرب ایران مرتبط می‌کرده در جنوب کرمانشاه از جاده بزرگ خراسان (که در دوره اسلامی با عنوان جاده حج نیز شناخته می‌شد) جدا شده و از هلیلان به طرحان و سیمره می‌رفته است و در امتداد کُور کوه و رود سیمره ادامه پیدا کرده و وارد خوزستان می‌شده است. تنگ سی‌پله در منتهی‌الیه شمال غرب استان لرستان و در مرز استان ایلام در مسیر این راه قرار دارد. دیواره‌های بلند و پرتگاهی کوه‌های دو طرف تنگه و کشیدگی آنها در امتداد شمال‌غربی-جنوب شرقی امکان عبور راه از دیگر بخش‌ها کوه‌های اطراف را غیر ممکن ساخته است و به اجبار راه از داخل تنگه عبور می‌کرده است (تصویر ۱ و ۲). این تنگه امروزه نیز همچنان اهمیت ارتباطی خود را حفظ کرده است به گونه‌ای که جاده اسلام‌آباد-پلدختر که شاهراه ارتباطی غرب به جنوب ایران است از مجاورت ضلع شمالی آن و جاده‌ی هلیلان-ایلام از داخل آن می‌گذرد. این موقعیت ویژه باعث شده که در بخش‌های مختلف تنگه آثار معماری متعددی ساخته شود، برخی از این آثار علاوه بر اینکه از نظر باستان‌شناختی مهم و مورد توجه هستند دارای ارزش‌های خاص معماری نیز هستند که مطالعه آنها نتایج ارزشمند در پی خواهد داشت. هرچند تنگی سی‌پله به دلیل قرار داشتن در حاشیه راه مواصلاتی خوزستان و لرستان به غرب ایران، در گذشته مورد بازدید باستان‌شناسان و ایران‌شناسانی که از این مسیر عبور کرده‌اند، قرار گرفته و این پژوهشگران به برخی آثار تنگه از جمله پل سی‌پله اشاره کرده‌اند (Stein, 1940: 238)، اما این منطقه تاکنون از تیررس مطالعات و پژوهش‌های دقیق و تحلیلی به دور

مانده است. اهمیت راهبردی این تنگه در مسیر راه ارتباطی خوزستان و جنوب لرستان به غرب ایران، وجود شمار زیادی آثار معماری مربوط به دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی در داخل تنگه و مغفول ماندن این منطقه در مطالعات باستان‌شناسی منطقه، ضرورت انجام پژوهش در این زمینه را فراهم کرده است که در نوشتار حاضر به این مهم می‌پردازد.

موقعیت جغرافیایی

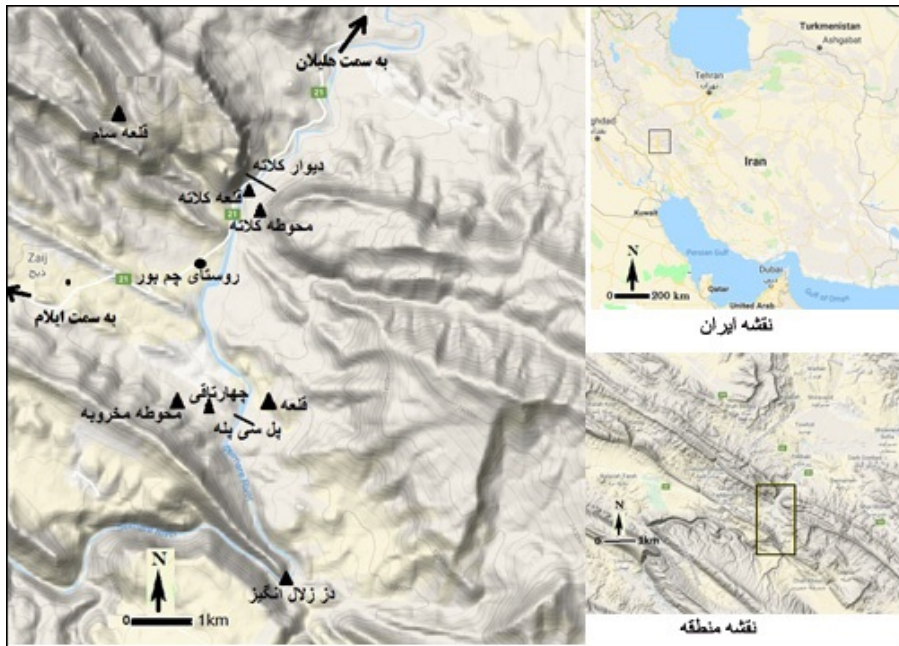
تنگ سی‌پله در حد فاصل استان لرستان و استان ایلام قرار دارد که جریان رودخانه سیمره آن را به دو بخش شرقی و غربی تقسیم می‌کند؛ براساس تقسیمات سیاسی کنونی، بخش شرقی تنگه در حوزه استحفاظی بخش درب گنبد شهرستان کوه‌دشت استان لرستان و نیمه غربی آن در محدوده‌ی بخش هلیلان شهرستان شیروان استان ایلام قرار می‌گیرد. شاهراه ارتباطی اسلام‌آباد-پلدختر از شمال این تنگه می‌گذرد، شاخه‌ای از این جاده با عبور از داخل تنگه و حاشیه غربی رود سیمره به شهر ایلام مرکز استان ایلام منتهی می‌شود. در سمت شرق نیز جاده‌ای از راه اصلی جدا شده و ارتباط روستاهای بخش غربی تنگه را با راه اصلی (محور پلدختر-اسلام‌آباد) و مرکز شهرستان کوه‌دشت برقرار می‌کند. در داخل این تنگه مجموعه‌ای از آثار معماری باقی مانده است که سازمان فضایی و الگوی پراکنش آن در محدوده تنگه نشان از ارتباط کارکردی و قرابت زمانی آنها دارد (نقشه ۱). در ادامه به ترتیب از شمال به جنوب تنگه این آثار معرفی می‌شوند:

تصویر ۱. چشم‌انداز تنگه سی‌پله. دید از جنوب (مأخذ: یوسف‌وند)

تصویر ۲. چشم‌انداز تنگه سی‌پله. دید از شمال (مأخذ: یوسف‌وند)

نقشه ۱. موقعیت تنگ سی‌پله بر نقشه و موقعیت آثار در داخل تنگه.

دیوار ریون و تأسیسات پیرامون آن

در انتهای تنگ سی‌پله در محلی که صخره‌های شیب‌دار کوه‌های دو طرف رودخانه به هم نزدیک شده و عرض تنگه به کمترین مقدار خود می‌رسد، بقایای از دیواری قابل مشاهده است که در گویش محلی به آن رَوَن/ راه‌بند می‌گویند (تصویر ۴۳). طول دیوار یک کیلومتر و عرض متوسط آن ۱۲۰ سانتی‌متر است که با استفاده از لاشه‌سنگ و ملات گچ ساخته شده است. در ساحل غربی رودخانه، بیش از ۱۰۰ متر و در ساحل شرقی ۳۰۰ متر از این دیوار باقی مانده است. این دیوار عرض تنگه را طی کرده و بر رودخانه عمود می‌باشد، در محلی که این دیوار ساخته شده کوه‌ها دارای برآمدگی عمودی و کناره‌های پرتگاه‌های هستند که ارتفاع آن‌ها به ۱۵۰ متر هم می‌رسد. دیواره‌ها از یک طرف به این صخره‌های پرتگاهی متصل هستند و از طرف دیگر هم تالبه رود سیمه ادامه یافته‌اند. در طول دیوار و به فواصل مختلف برجک/ اتاقک‌های (به ابعاد متوسط ۳×۳ متر) تعبیه شده است که ورودی همه آنها به سمت جنوب است. امروزه فقط ۵ نمونه از این اتاقک‌ها در امتداد دیوار مانده است. دیوار و برجک‌های آن در نتیجه عوامل انسانی (راه‌سازی، گازکشی، حفاری‌های غیرمجاز) و طبیعی دچار تخریب جدی شده‌اند. این دیوار تنگه سی‌پله و منطقه سرطرحان را از هلیلان جدا می‌کند. با توجه

به اینکه هیچ‌گونه شواهد باستان‌شناسی در سمت شمالی دیوار بدست نیامده و ورودی برجک‌ها همگی به سمت جنوب است، می‌توان گفت که مناطق جنوبی دیوار منطقه مهم تنگه بوده است، تجمع آثار معماری نیز در این بخش از تنگه است، برای تاریخگذاری این دیوار ناچار به تکیه بر شواهد محوطه‌های نزدیک به آن هستیم که در ادامه بحث خواهد شد.

تصویر ۳. دیوار ریون. دید از شرق (مأخذ: یوسف‌وند)

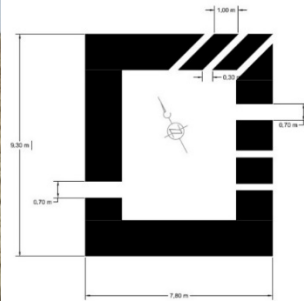

تصویر ۴. بخشی از دیوار در ساحل شرقی رود سیمره (مأخذ: یوسف‌وند)

قلعه کلاته

در فاصله صد متری جنوب دیوار، بر روی یک صخره منفرد در تراس رودخانه سیمره، بقایای ساختمانی مربع شکل باقی‌مانده است (تصویر ۵). به دلیل رانش زمین صخره‌ای که این سازه بر آن قرار داشته از تراس رودخانه جدا شده، اما از وضعیت صخره مشخص است که در گذشته به بدنه تراس متصل بوده است. در پایین دست صخره‌ای که این سازه بر روی آن ساخته شده بقایای ریزش کرده مصالح ساختمانی قابل مشاهده است. این شواهد نشان می‌دهد که سازه باقی‌مانده بخشی از

ساختمان بزرگتری بوده که در اثر طغیان‌های رودخانه و جنس سست صخره‌ای که بنا بر آن ساخته شده، بخش اعظم آن ریزش کرده و به داخل رودخانه سقوط کرده است. ابعاد سازه باقی‌مانده ۶ متر در ۵ متر است، در گوشه جنوب غربی آن یک ورودی به عرض ۹۰ سانتی‌متر قرار دارد. بیشترین ارتفاع باقی‌مانده از ساختمان قلعه به ۲ متر می‌رسد و عرض دیوارهای آن هم ۸۰ سانتی‌متر است. در اضلاع شرقی و شمالی بنا که به سمت دیوار و چشمه مجاور آن دید مناسبی دارد، در ارتفاع ۱۰۰ تا ۱۲۰ سانتی‌متری از کف بنا، تیرکش‌های/مزغل‌های تعبیه شده است. موقعیت این سازه به‌گونه‌ای است که در سمت غرب و جنوب به رودخانه سیمره منتهی می‌شود و از سمت شرق و شمال از طریق تیرکش‌ها دید بسیار مناسبی به دیوار و محوطه مجاور آن دارد. موقعیت این سازه در تراس رودخانه که امکان دسترسی به آن را محدود می‌کند و بویژه وجود تیرکش‌های که به دیوار و محوطه مجاورش دید مناسبی دارند، نشان از کارکرد امنیتی این سازه در ارتباط با دیوار و محوطه مقابل آن دارد.

تصویر ۵. پلان و نمای عمومی قلعه کلاته

محوطه مخروبه

در مقابل ضلع شرقی قلعه کلاته و در فاصله‌ی حدود ۲۰۰ متری جنوب دیوار ریون، محوطه‌ای با مساحت حدود نیم هکتار وجود دارد. این محوطه در اثر فعالیت کشاورزی و ساخت روستایی از دوران معاصر بر روی آن تقریباً تسطیح شده و فقط شواهد باستان‌شناختی اندکی چون پی دیوارها و سفال‌های پراکنده در سطح، گواهی بر وجود آن هستند. ویژگی‌ها و مشخصات فنی سفال‌ها نشان از تعلق این محوطه به دوره‌ی ساسانی دارد. با توجه به قرارگیری این محوطه در کنار دیوار و قلعه کلاته و پیوستگی جغرافیایی آنها که نشان از ارتباط کارکردی آنها باهم دارد، می‌توان تاریخ ساخت آنها را همزمان دانست. معدود قطعات سفالی به‌دست‌آمده از سطح محوطه مخروبه دارای ویژگی‌های سفالی دوره ساسانی هستند (تصویر ۱۱). از سازمان فضایی آثار مشخص است در ترکیب با هم یک مجموعه واحد را شکل می‌دهند. بنابراین دیوار و قلعه کلاته از نظر تاریخی همزمان با تاریخ محوطه مخروبه هستند.

آسیاب‌ها

در ۱۰۰ متری شمال محوطه‌ی کلاته چشمه‌ای پرآب جریان دارد که در سرچشمه آن بقایای تخریب شده ساختمان یک آسیاب قدیمی باقی مانده که به احتمال از نظر دوره تاریخی همزمان با دیگر آثار مجاور چشمه است. علاوه بر این، در فاصله ۲ کیلومتری جنوب شرق این آسیاب، در داخل دره‌ای کوچک بقایای دو آسیاب دیگر باقی مانده است. با توجه به اینکه این آسیاب‌ها از مظهر چشمه‌ای که آب آنها را تامین می‌کرده دور هستند، برای انتقال آب چشمه برای به گردش درآوردن چرخ آنها بیش از دو کیلومتر اقدام به کانال‌کشی کرده‌اند. این دو آسیاب نسبت به مورد اول سالم‌تر هستند و به نظر می‌رسد مربوط به دوره معاصر باشد (تصویر ۶)، هرچند که احتمال ساخت آنها بر خرابه‌های آسیاب‌های قدیم‌تر نیز منتفی نیست.

تصویر ۶. نمای عمومی یکی از آسیاب‌های تنگ سی‌پله.

تصویر ۷. یکی از آسیاب‌های تنگ سی‌پله

قلعه سام

قلعه‌سام در بخش غربی تنگه و در فاصله ۳ کیلومتری روستای چم‌بور فرخیند قرار دارد. این قلعه در مجاورت چشمه‌ای کوچک در بخش مرتفع کوه سام و در موقعیتی که از سه طرف بوسیله‌ی قله‌های کوه سام احاطه شده، شکل گرفته است. بناها و سازه‌های قلعه‌سام در دو سطح ارتفاعی ساخته شده‌اند که هر

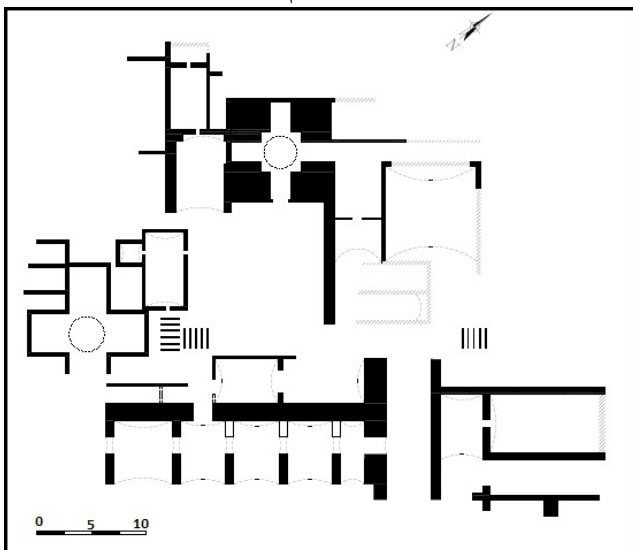
یک دارای فضاهایی هماهنگ و متناسب با عملکرد کلی آن است؛ در بالاترین سطح و بر دماغه طبیعی صخره‌ای که دنباله کوه سام است، دژ قرار دارد، در پایین دست آن یک سازه متشکل از مجموعه به هم پیوسته‌ای از فضاهای متعدد با محوریت چهارتاق گنبددار قرار دارد که هسته‌ی اصلی شکل‌گیری محوطه و دژ مجاور آن بوده است. ساختمان دژ شامل ورودی، پلکان، برج و بارو، تیرکش‌ها، اتاقک‌های نگهبانی، انباری و تعداد معدودی اتاق است که با مصالح لاشه‌سنگ و ملات گچ نیم‌کوب ساخته شده‌اند. با توجه به کارکرد دفاعی دژ، سعی بر این بوده که از ساختار طبیعی موجود در جهت تأمین اهداف تدافعی نهایت استفاده را ببرند. ورودی بنا در سمت شرق قرار دارد که با توجه به ارتفاع صخره، به احتمال زیاد از طریق پلکانی دسترسی به فضای داخلی دژ را امکان‌پذیر می‌ساخته است. ضلع غربی دژ را با کشیدن دیواری بلند و قطور و برج‌های نیم‌دایره‌ای توپر (شلب) در امتداد آن مستحکم کرده‌اند. برج‌ها خیلی نزدیک بهم ساخته شده‌اند که این عامل علاوه بر آنکه قدرت دفاعی ساکنان قلعه را افزایش می‌داده، بر زیبایی و چشم‌نوازی نمای بنا نیز افزوده است مشابه این برج‌ها در بنای ساسانی قلعه یزدگرد شناسایی شده است. (Keall, 1967). بر بیرونی این دیوار با قرار دادن سطح صاف سنگ‌ها در نمای آن و درنهایت دقت کار شده است. نمای داخلی دیوار را با تاق‌نماهای هلالی دو طبقه مزین کرده‌اند. این تاقگان مطبق، ضمن اینکه نقش کارکردی مردگرد/جان‌پناه را دارد، به طرز قابل توجهی از حجم مصالح کاسته و به‌عنوان یک عنصر زیبایی‌شناختی نیز سطح دیوار را از یکنواختی خارج کرده است. به‌علاوه با توجه به گردش آن در جهات مختلف امکان دفاع مناسب‌تر از قلعه را فراهم می‌کرده است. کمبود فضاهای معماری قابل سکونت در درون دژ، سطح شیب‌دار و ناهموار آن و مشرف بودن بنا به محیط پیرامون و چشم‌انداز پایین دست تنگه، نقش دیده‌بانی و امنیتی آن را نشان می‌دهد که می‌توانسته در مواقع لزوم مورد استفاده ساکنان بخش مسکونی محوطه قلعه‌سام نیز قرار بگیرد. به‌ویژه اینکه در مجاورت بخش مسکونی قرار دارد و از طریق پلکانی ارتباط آن‌ها برقرار می‌شده است.

تصویر ۸. نمای عمومی قلعه‌سام. دید از شرق

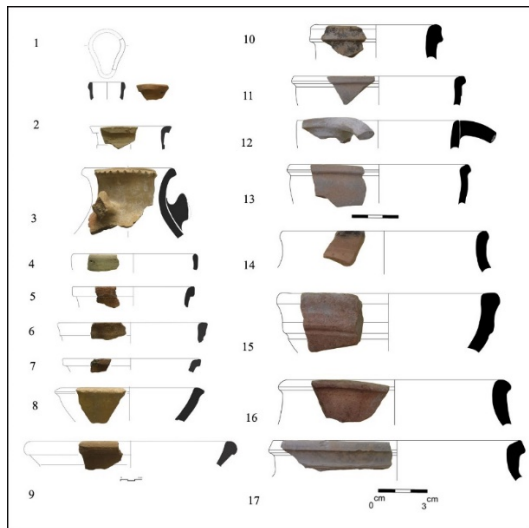
تصویر ۹. دژ قلعه سام. دید از غرب

تصویر ۱۰. پلان و نمای عمومی بخش مسکونی قلعه سام. دید از شرق

بخش مسکونی شامل مجموعه‌ای از اتاق‌های به‌هم‌پیوسته با محوریت فضای گنبدداری است که در دو سطح و بر روی پشته‌ای طبیعی در پایین دست دژ با مصالح لاشه‌سنگ و ملات گچ ساخته شده‌اند. فضاهای سطح اول، مجموعه‌ای متشکل از ۱۳ اتاق را دربر می‌گیرد که در دو ردیف پشت سر هم با محور شمالی-جنوبی شکل گرفته‌اند. مهم‌ترین بخش این قسمت از مجموعه یک اتاق چلیپایی به همراه دو اتاق مستطیلی و یک راهروی باریک و به‌نسبت طویل است که به وسیله یک راه پله به بخش میانی مجموعه که فضای گنبددار باشد، متصل می‌شود. مهم‌ترین و با اهمیت‌ترین فضای محوطه قلعه‌سام فضای گنبددار در بخش مرکزی مجموعه است که باوجود دخل و تصرفات انسانی و طبیعی، بیشتر قسمت‌های گنبد آن سالم باقی مانده است. ساختار این بنا عبارت است از یک چهارطاق مرکزی با نقشه مربع به ابعاد ۶×۵ متر که در میانه‌ی هر یک از چهار ضلع آن، یک فرورفتگی به عرض ۳/۶۰ و عمق ۲/۲۰ متر قرار دارد. گنبد آن با استفاده از فیلیپوش‌های بزرگ و عریض و از روی هم قرارگرفتن ۵ لایه گچ و لاشه‌سنگ به‌صورت دورچین اجرا شده است. ضخامت جرزهای گنبد به ۲۲۰ سانتی‌متر می‌رسد. در جلوی آن محوطه‌ی باز و بدون سقفی دیده می‌شود که به‌عنوان میانسرا، ارتباط فضایی بخش‌های مختلف مجموعه را میسر می‌کرده است. در این قسمت از مجموعه قطعاتی از تزئینات گچ‌بری به‌صورت شکسته در اطراف چاله‌های حفاری غیرمجاز مشاهده شد.

عناصر معماری به‌کار رفته در قلعه‌سام در کنار یافته‌های سفالی (تصویر ۱۱) و قطعات گچ‌بری (تصویر ۱۲)، شواهدی هستند که براساس آنها می‌توان تاریخ ساخت بنا را به دوره ساسانی منتسب کرد. با توجه به اهمیت منطقه در سده‌های آغازین اسلامی، به‌احتمال در این دوره نیز از این بنا استفاده می‌شده است و در آن تعمیرات و اضافاتی صورت گرفته است.

تصویر ۱۱. گزیده‌ای از سفال‌های آثار تنگ سی‌پله

جدول ۱. مشخصات فنی گزیده‌ای از سفال‌های آثار و محوطه‌های داخل تنگ سی‌پله

شماره قطعه	نام محوطه	مشخصات: (نوع قطعه، رنگ خمیره، ماده چسباننده، نوع ساخت، میزان پخت، ضخامت، رنگ پوشش درون، رنگ پوشش بیرون، نوع تزئین)	منبع مقایسه
۱	قلعه‌سام	لبه، نخودی، شن‌ریز، دست‌ساز، ناکافی، متوسط، نخودی، نخودی، نقش افزوده و فشاری کنده	Azarnoush, 1994, 180g
۲	قلعه‌سام	لبه، کرم، شن‌ریز و آهک، چرخ‌ساز، کافی، ظریف، کرم، کرم، -	حسن‌پور، ۱۳۹۱، تصویر ۴: n1
۳	قلعه‌سام	لبه، قرمز نارنجی، شن نرم، کافی، متوسط، قرمز نارنجی، قرمز نارنجی،	
۴	قلعه‌سام	لبه، نخودی، ماسه و شن‌ریز، چرخ‌ساز، کافی، ظریف، نخودی، کرم، -	
۵	قلعه‌سام	لبه، قهوه‌ای تیره، آهک و ذرات شن، چرخ‌ساز، ناکافی، ظریف، قهوه‌ای تیره، قهوه‌ای،	حسن‌پور، ۱۳۹۱، تصویر ۴: n7
۶	قلعه‌سام	لبه، نارنجی، ماسه، چرخ‌ساز، کافی، ظریف، نارنجی، نارنجی، -	
۷	قلعه‌سام	لبه، خاکستری، شن‌ریز و ذرات میکا، چرخ‌ساز، ناکافی، ظریف، قهوه‌ای، قهوه‌ای،	محمدی‌فر و شریفی، ۱۳۹۲، تصویر ۵: ss54
۸	قلعه‌سام	لبه، نخودی، شن‌ریز و ذرات آهک، چرخ‌ساز، کافی، متوسط، نخودی، نخودی، پوشش رقیق کرم بر سطح داخل و خارج	
۹	قلعه‌سام	لبه، نخودی، ماسه، چرخ‌ساز، کافی، متوسط، نخودی، نخودی،	
۱۰	کلاته	لبه، قرمز نارنجی، شن نرم، چرخ‌ساز، کافی، متوسط، قرمز نارنجی، قرمز نارنجی،	
۱۱	کلاته	لبه، قرمز نارنجی، شن نرم، چرخ‌ساز، کافی، ظریف، قرمز نارنجی، قرمز نارنجی،	Trinkaus, 1981. Fig 4:7 محمدی‌فر و شریفی، ۱۳۹۲، تصویر ۱۹: ss 119
۱۲	کلاته	لبه، قرمز نارنجی، شن نرم، چرخ‌ساز، کافی، ظریف، قرمز نارنجی، قرمز نارنجی،	محمدی‌فر و شریفی، ۱۳۹۲، تصویر ۱۶: ss64 Deshayes, 1987, fig:21
۱۳	کلاته	لبه، قرمز نارنجی، شن نرم، چرخ‌ساز، کافی، ظریف، قرمز نارنجی، قرمز نارنجی،	
۱۴	کلاته	لبه، قرمز نارنجی، شن نرم، کافی، متوسط، قرمز نارنجی، قرمز نارنجی،	

	لبه، نخودی، شن، چرخ‌ساز، کافی، متوسط، نخودی، نخودی، شیار در بیرون،	کلاته	۱۵
	لبه، قرمز نارنجی، شن نرم، چرخ‌ساز، کافی، متوسط، قرمز نارنجی، قرمز نارنجی،	کلاته	۱۶
Whitcomb, 1985 ,fig 49:h	لبه، قرمز نارنجی، شن نرم، چرخ‌ساز، کافی، متوسط، قرمز نارنجی، قرمز نارنجی،	کلاته	۱۷

تصویر ۱۲. قطعات شکسته و پراکنده در سطح محوطه قلعه سام

پل سی‌پله / گر و دت

این پل روی رودخانه سیمره و در ۳ کیلومتری جنوب دیوار رَوَن قرار دارد. طول عرشه پل ۱۰۰ متر است و عرض راه عبور آن به ۷/۶۰ می‌رسد، ارتفاع پل از کف تا روی عرشه به ۱۳ متر می‌رسد. پل دارای ۵ دهانه / چشمه تاق جناقی بوده که امروزه فقط دو تاقی آنها باقی مانده است. پایه‌های مدور پل تا ارتفاع ۴ متر از بستر تا شروع انحنا قوس دهانه تاق‌ها (پاکار قوس) با استفاده از سنگ پاکتراش به ابعاد متوسط ۳۰×۷۰×۷۰ سانتی‌متر ساخته شده‌اند. بر روی برخی از این سنگ‌ها علائم حجاران دیده می‌شود. ملات استفاده شده در پایه‌ها ساروج و در قسمت‌های فوقانی و تاق‌ها، گچ نیم‌کوب است. به‌منظور سبک‌سازی و کاستن از حجم مصالح و کاستن از فشار وارده بر تاق‌ها و پایه‌ها در فضای بین دو تاق از شیوه کانه‌پوشی / کونوسازی استفاده شده است. استین برای اولین بار در سال ۱۹۳۶ توصیف دقیقی به همراه چند قطعه عکس از این پل را منتشر کرد (Stein, 1938: pp 313- 342, 1940: 240)، تاریخ برپای پل را قرن ۹ تا ۱۱ میلادی تخمین زده و هدف از ساخت آن را برقراری ارتباط بین خوزستان و کرمانشاه از طریق طرحان دانسته است، این پل همچنین ارتباط بین طرحان و سیروان را برقرار می‌کرده است. کلایس ضمن تهیه طرح‌های از پل و مقایسه آن با پل کشکان، تاریخ ساخت آن را قرن چهارم هجری دانسته است. احمد پرویز در پایان‌نامه‌اش به این پل و ویژگی‌های آن اشاره کرده است (پرویز، ۱۳۸۱: ۱۴۵-۱۵۴). در مواد و

مصالح استفاده شده در پایه‌ها نسبت به بخش‌های فوقانی تاق و شیوه کار آنها تفاوت‌های دیده می‌شود که می‌تواند نشان‌دهنده تعمیرات و بازسازی‌های ثانویه در این پل باشد. تاق‌های جناقی پل و شیوه کانه‌پوشی برای سبک‌سازی از جمله ویژگی‌های هستند که در دوره اسلامی روح بیشتری داشتند. اگر این ویژگی‌ها را مربوط به سده‌های آغازین اسلامی بدانیم این ویژگی‌ها در کنار تفاوت شیوه ساخت و مصالح مورد استفاده در بخش‌های مختلف پل به این نتیجه‌گیری منتهی می‌شود که تاق‌های کنونی پل مربوط به دوره اسلامی است. در جنوب ساختمان پل کنونی، بر روی صخره‌ای که پایه تاق سالم پل بر آن احداث شده، شواهد معماری به‌صورت حجم زیاد ملات گچ مخلوط با سنگ‌لاشه که به صخره چسبیده است، باقی مانده است. به نظر می‌رسد که این توده ملات مربوط به پلی قدیم‌تر از پل کنونی بوده است که به دلایلی از جمله سیلاب‌های فصلی رودخانه دیگر بخش‌های آن تخریب شده است. بخش باقی مانده به دلیل اینکه به صخره‌ای که از وسط رودخانه بیرون زده است چسبیده است، باقی مانده و دیگر بخش‌ها که به بستر خاکی سوار بوده‌اند در اثر فشار سیلاب تخریب شده‌اند و دیگر اثری از آنها نیست.

تصویر ۱۳. پل سی‌پله. دید از شمال

سازه ضلع شمال پل سی‌پله

در فاصله ۱۰۰ متری شمال شرقی پل و مشرف به رودخانه یک مجموعه ساختمانی مستطیل شکل با مصالح سنگ‌لاشه و ملات گچ در فضائی حدود ۷۵۰ مترمربع ساخته شده است، طول محوطه حدود ۳۰/۸۲ و عرض آن حدود ۲۵ متر است. وضعیت کنونی موقعیت این سازه به‌گونه‌ای است که درست در تراس پرتگاهی رودخانه قرار گرفته است و بخش‌های آن در اثر پیش‌روی رودخانه به سمت شرق شسته شده و کاملاً از بین رفته است. بخش‌های باقی مانده مجموعه شامل یک حیاط و چند اتاق در پیرامون آن است که در جهت شرقی غربی ساخته شده‌اند. پرویز به وجود یک چاه آب در بخشی از حیاط اشاره کرده است (پرویز، ۱۳۸۰: ۱۵۰). به دلیل دست‌کاری‌ها و تخریب‌های سال‌های بعد، در بازدید از این محوطه چاه مذکور مشاهده نشد. حیاط ساختمان ظاهراً دو ورودی داشته است؛ یکی در ضلع غربی به عرض

۲/۳۰ متر و ورودی دیگر آن در ضلع جنوبی حیاط قرار داشته است. در بخش شمال غربی حیاط دو اتاق باریک و بلند در مجاورت هم ساخته شده است. طول و عرض اتاق‌ها در حدود ۳/۹۵ - ۱۵/۳ × ۱۰/۶۰ بوده و به شکل مستطیل ساخته شده‌اند. آغاز قوس‌ها در محل اتاق‌ها نشان می‌دهد که سقف آنها توسط تاق‌های هلالی پوشیده بوده که اکنون تمام آنها فرو ریخته است. از چگونگی ارتباط دو اتاق مجاور شواهدی در دست نیست، پنجره و یا منفذی در این اتاق مشاهده نشد. شکل بسیار ساده آن شاید متعلق به یک طبقه پایین/ زیرزمین باشد که طبقه بالایی آن از بین رفته است. دست‌کم یک اقامتگاه ساده برای پل‌بانان را می‌توان در این مجموعه پیش‌بینی کرد. اتاق دوم نیز کاملاً شبیه به اتاق اول است. راه ورود به اتاق دوم مشرف به پرتگاه و توسط دو درگاه که میان آن دو یک جرز به طول ۱۲۳ سانتی‌متر حائل شده امکان‌پذیر بوده است. عرض هر ورودی نیز ۱۷۰ سانتی‌متر می‌باشد اثر تاق‌ها نشان می‌دهد که قوس سردرها عمود بر قوس اتاق بوده؛ بنابراین با توجه به ارتفاع کم سر درها می‌توان تصور کرد که نیمی از ارتفاع بنا می‌تواند در زیر خاک مدفون باشد. ضخامت دیوارها حدود ۸۲ سانتی‌متر بوده که بعداً عرض کم آنها با دیواری مضاعف و الحاقی به قطر ۵۰ سانتی‌متر تقویت شده است. عملکرد اتاق دوم با درهای بزرگ نزدیک به هم چندان روشن نیست. به نظر می‌رسد این اتاق برای جای دادن حیوانات مناسب بوده است. در مجموع با توجه به موقعیت این سازه و پیوستگی آنها با پل و با توجه به فضاهای که ذکر آنها گذشت، کارکرد این مجموعه ساختمانی در ارتباط با پل و امور راهداری قابل تحلیل است. می‌توان آن را بنای به‌منظور نگهداری و نگهداری از پل، کنترل و عبور و مرور و محل گرفتن عوارض راه دانست.

تصویر ۱۲. بنای ضلع شمال شرقی پل سی‌پله

تصویر ۱۳. نمای از بنای ضلع شمال شرقی پل سی‌پله که در پس زمینه آن پل سی‌پل نیز دیده می‌شود

سازه ضلع غربی پل سی‌پله

در ساحل غربی رود سیمره و در ۴۰۰ متری جنوبی پل سی‌پله یک سازه معماری منفرد شناسایی شد. این سازه نیز با سنگ لاشه و ملات گچ ساخته شده است. احتمالاً بقایایی یک چهارتاقی / آتشکده است. در پایین دست آن و در فاصله ۵۰۰ متری جنوب یک محوطه با شواهد سفالی دوره ساسانی شناسایی شد که احداث باغ انار در زمین‌های اطراف آن در دهه گذشته باعث تخریب آن شده است، در سال‌های گذشته در بخش مرکزی محوطه که نسبت به محیط پیرامونش مرتفع‌تر است صاحب باغ با استفاده از سنگ‌های بنای قدیمی اقدام به ساخت ساختمان جدیدی به منظور استقرار موقت کرده است. در دیوارهای این ساختمان که به صورت خشکه‌چین و گاه با استفاده از ملات گل ساخته شده از قطعات شکسته گچ‌بری مربوط به محوطه باستانی استفاده شده است. بر این قطعات رد و نشان نقوش تزئینی هنوز هم قابل مشاهده است. در اطراف ساختمان جدید قطعات سفالی تا شعاع ۲۰۰ متری پراکنده است. در میان آوار قطعات گچ‌بری با نقوش گیاهی و همچنین بخشی از یک ساقه ستون و یک کاسه سنگی به دست آمد.

تصویر ۱. استفاده از مصالح و قطعات گچ‌بری بنای قدیمی در دیوارهای بنای جدید در محوطه ضلع غربی پل سی‌پله

دژ زلال‌انگیز

در منتهی‌الیه جنوب‌شرقی تنگه‌ی سی‌پله و بر روی صخره‌ای در محل پیچ رودخانه سیمره به سمت شیروان/سیروان، آثار دژی کوچک به نام «زالانگیز» برجای مانده است. دژ در ساحل غربی رودخانه واقع شده و از نظر تقسیمات سیاسی و اداری در حوزه استحضاطی استان ایلام قرار می‌گیرد. ساختمان دژ

در دو سطح ارتفاعی و با استفاده از لاشه‌سنگ و ملات گچ ساخته شده است. از سمت جنوب و شرق به رودخانه سیمره منتهی می‌شود و در سمت شمال و غرب هم به صخره‌های بلند و غیر قابل نفوذ کوه تکیه داده است. راه دسترسی به داخل دژ در سمت شمال آن و در یک مسیر بسیار سخت و پرتگاهی است. در دیواره جنوبی و شرقی دژ که به شکل برجی نمایان است تیرکش / مزغل‌های تعبیه شده که رو به سمت جنوب‌شرق، شرق و شمال‌شرق بنا دارند. از طریق آنها عبور و مرور تنگه باریکه و راهی که به سمت شمال و تنگ سی‌پله می‌رفته است کاملاً قابل کنترل بوده است، بقایایی از این تیرکش‌ها به طول ۱۲۰ سانتی‌متر و ارتفاع ۲۵ سانتی‌متر هنوز هم باقی مانده است. ویژگی‌های معماری این دژ همچون استفاده از تاق‌های هلالی با چفد بیز کند، که شیوه متداول تاق زنی دوره ساسانی است، اشاره به ساخت آن در دوره ساسانی دارد. در گزارشات پیشین نیز تاریخ دوره ساسانی برای آن پیشنهاد شده است (ایزدپناه، ۱۳۵۰: ۳۲۷). در داخل دژ و در داخل بدنه صخره‌ای که دژ بر روی آن ساخته شده است، چاهی کنده شده که از سطح دژ تا بستر رودخانه ادامه دارد. این چاه منبع تأمین آب ساکنان دژ بوده است. به دلیل موقعیت دژ در شیب صخره و تخریب برخی از دیوارهای بیرونی دژ و خطر پرت شدن از صخره امکان اندازه‌گیری ابعاد دژ و برداشت پلان از آن وجود نداشت. موقعیت انتخاب شده برای ساخت دژ و نبود فضاهای قابل سکونت در داخل آن و قرارگیری آن در حاشیه راه مذکور چنین به نظر می‌رسد که این سازه کارکردی امنیتی در ارتباط با راه مذکور داشته است. بعد از دژ زلال‌انگیز راه در امتداد رود سیمره به طرف شمال ادامه می‌یابد و پس از ۲ کیلومتر به پل سی‌پله می‌رسد. در کنار پل سی‌پله راه دو شعبه می‌شود؛ یکی در امتداد رودخانه سیمره به طرف شمال می‌رود به هلیلان می‌رسد و از آنجا به کرمانشاه می‌رود، شعبه دیگر از روی پل سی‌پله عبور کرده و به سمت غرب رفته و به ایالت ماسبدان و شهر سیروان و آدیوجان می‌رود.

تصویر ۱۵. دژ زلال‌انگیز در منتهی‌الیه جنوب تنگه. دید از جنوب

برآیند

تنگه سی‌پله در محدوده مرزی استان‌های لرستان و ایلام (ماسبذان قدیم) در یک چشم‌انداز کوهستانی قرار دارد. این منطقه در دوره‌ی ساسانی بخشی از محدوده‌ی ولایت ماسبذان بوده است. ایالت ماسبذان با مرکزیت شهر سیروان/ شیروان یکی از ولایات مهم دوره ساسانی به شمار می‌رفته است. در سده‌های آغازین اسلامی نیز این منطقه به دلیل نزدیکی به بغداد مرکز خلافت عباسی، اهمیت ویژه‌ای داشته است. در تنگ سی‌پله مجموعه‌ای از بناها و سازه‌های معماری با کارکردهای متفاوت اما در ارتباط با هم باقی مانده است. سازمان فضایی آثار پیش‌گفته و الگوی پراکنش آن‌ها در تنگه‌ی سی‌پله تا حدود اطمینان بخشی ارتباط منظری و کارکردی آن‌ها در یک مجموعه واحد را نشان می‌دهد. ویژگی‌های معماری و یافته‌های سفالی این آثار همزمانی نسبی آن‌ها را نیز تأیید می‌کند. دیوار ریون و قلعه مجاور آن در ورودی تنگ سی‌پله از سمت شمال و دژ زلال‌انگیز در جنوب تنگه، سازه‌های نظامی و حفاظتی هستند که امنیت محیط داخل تنگه را تأمین می‌کرده‌اند. بنای قلعه‌سام اقامتگاهی با مقیاس مناسب و تسهیلات لازم جهت سکونت یک شخص بلند مرتبه و ابواب جمعی او را تداعی می‌کند. در این بنا چیدمان فضاها با محوریت فضای گنبددار (که به احتمال فضای رسمی مجموعه بوده) و تعداد به نسبت زیادی اتاق با کارکردهای گوناگون (اتاق‌های نگهبانی، مسکونی، پذیرایی، انباری و...) شکل گرفته است. مجموعه بناهای فوق در حاشیه‌ی یکی از مسیرهای ارتباطی خوزستان و لرستان با کرمانشاه و ایلام قرار دارد. وجود پلی عظیم بر رودخانه سیمره در این محل، خود شاهد گویایی از این مسیر است. امروزه نیز این تنگه اهمیت ارتباطی خود را حفظ کرده است؛ جاده‌ی اسلام‌آباد-پلدختر از مجاورت ضلع شمالی تنگه و جاده‌ی هلیلان-ایلام از داخل آن می‌گذرد. بنابراین با توجه به اهمیت راهبردی این مسیر در حیات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی ساکنان محوطه‌ی داخل تنگه، نظارت و کنترل بر آن امری ضروری و حیاتی به شمار می‌رفته است که این مهم در سمت جنوب شرق تنگه بوسیله‌ی دژ زلال‌انگیز، در سمت شمال با دیوار ریون و قلعه کلاته و در محل پل سی‌پله بوسیله‌ی دو سازه کوچک دیگر تأمین می‌شده است. البته این سازه‌های نظامی در کنار ایفای نقش گفته شده، با کنترل عبور و مرور در این مسیر، در برقراری امنیت تنگه نیز مؤثر بوده‌اند و ساکنان را از خطرات و تهاجمات احتمالی در امان نگه می‌داشته‌اند. موقعیت ویژه تنگ سی‌پله در مسیر راه خوزستان به غرب ایران نقش زیادی در رونق منطقه داشته است. علاوه بر مزایای اقتصادی که از رهگذر این راه ارتباطی فراهم می‌شده است، با توجه به منابع آب، پوشش گیاهی و

تنوع گونه‌های جانوری و همچنین بسته بودن محیط تنگه با کوه‌های مرتفع، این محل می‌توانسته به‌عنوان محل مناسبی جهت تفرج و شکار مورد استفاده قرار گیرد.

کتاب‌نامه

الف) فارسی

- ایزدپناه، حمید. (۱۳۵۰). آثار باستانی و تاریخی لرستان، جلد اول، تهران، انتشارات انجمن مفاخر ایران، مارکوارت، یوزف. (۱۳۷۳). ایرانشهر بر مبنای جغرافیای موسی خوزنی، ترجمه مریم احمدی، تهران، انتشارات اطلاعات.
- لسترنج، گای. (۱۳۷۳). جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، چاپ چهارم.
- حسن‌پور، عطا. (۱۳۹۱). گزارش فصل نخست کاوش‌های نجات‌بخشی فلاگوری رماوند، پژوهشکده باستان‌شناسی، (منتشر نشده).
- پیرانی، بیان. (۱۳۸۱). پرونده ثبتی محوطه تاریخی قلعه سام، مرکز اسناد میراث فرهنگی، تهران، منتشر نشده.
- محمودیان، حبیب‌الله. (۱۳۸۳). معرفی اجمالی قلعه‌های باستانی استان ایلام، ایلام، انتشارات گویش.

ب) نافرسی

- Azarnoush, Masoud. 1994, the sasanian Manor House at Hajiabad, Iran. In: Topoi, Volume 5/2, 1995.
- Deshayes, Jen, 1987. "Fouilles de Tureng – Tepe les Periods Sasanian ET Islamicues". Paris.
- Keall, E. J., 1967, "Qaleh- I Yazdigird: A Sasanian Palace Stronghold in Persian Kurdistan", *Iran* V: 99-121.
- Trinkaus, Kathryn Maurer, 1981. The Partho – Sasanian Northeast Frontier: Settlement in the Damghan Plain, Iran. University of Pennsylvania.
- Stein, Sir Aurel, K.C.I.L. Old Routes of western Iran. New York, 1940.
- Whitcomb, D. 1985. Before the Roses and nightingales: Excavation at Qasr-I abu Nasr, Old Shiraz, New York.

Introducing and Analyzing a Collection of New Rock Motifs around the Villages of Chalambar, Lak and Shorjeh in Buin Zahra city, Qazvin province Nasser Aminikhah, Farzad Mafi, Farhad Fatahi	147
Eastern Iran during Iron Age Ali Akbar Vahdati	165
Interaction of Climate Gods of Urartu and Ancient Near East Maryam Dara	221
Representation of Royal Splendor at Iranian Ancient Art, a Legacy of Mesopotamian Artistic Traditions Maryam Kashmiri	231
Pedestal of Tol Darvazeh Jolodar Site, Clue from Achaemenid Columned Structure at Arsanjan Ebrahim Roostaei, Behzad Hosseini Sarbisheh	257
Introduction and Analysis of Seal Impressions from Tal Gerdooha, Eqlid Hamed Molaei Kordshooli, Alireza Jafari Zand	271
Rebuilding the Defeat of Khosrwparris Troops in Northern Iraq, Relying on Sulaimaniyah Castle Exploration Bryar SanAhmed, Esmaeil salimi	287
Archaeological Survey of Part of Relation Axis of Khuzistan to Western Iran during Sassanid and Early Islamic periods: "Tang-i-Si Peleh", Luristan Javad Neiestani, Yunes Yoosefvand	305
Study of Medieval Islamic Castles in South Khorasan - Ferdows Mount Castle Mohammad Farjami, Ali Asghar Mahmoodi Nasab	323
Qomadin Quarter at Islamic Jiroft and Problem of Long Range Commerce Saeid Amir Hajlou	343
Assessing the Intercultural Similarities of Iran and Syria Based on Studies of Pottery of the Middle Ages Hosein Sedighian, Majid Montazae Zohouri	365
New Finding Luster Tiles from Qaleh Dokhtar, Kerman Reza Riahyan	387
Introducing and Analyzing the Geometric Motifs of the Findings of the Islamic Era of Gypsum from the Frame of Mazandaran Haniyeh Hosein Nia, Hasan Hashemi, Seyed Rasoul Mousavi Haji, Mehdi Abedini Araghi	403
Case Study and Structural Comparison of Caucasian and Iranian Qama (Kindjal) in the Safavid Era Accordind to C.I.M Collections Majid Hajitabar, Mitra Haji	413

Contents

English Articles

Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture Zeyneb Guliyeva	31
Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences Veli Bakhshaliyev	45
Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin Turan Hashimova	61
Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin Fizza Gulieva	71
Iron Age Short Bronze Sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an Analysis of the Dispersion and Evolution Narges Bayani	79
Monuments and Memory at Pasargadae Jacob Marc Stavis	109
Glazed Parthian Pottery as Luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. Giacomo M. Tabita	149
Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi	169
Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) Ana Marija Grbanovic	181

Persian Articles

Analysis and Assessment of Neolithization Theories of Iran Seyyed Kamal Asadi, Rahmat Abbasnejad Seresty	13
Machelak Tappeh, A new area of Neolithic pottery era in Gorgan plain Habib olah Rezai, Seyed Meghdad Mirmosavi	37
The Effect of Copper Ore Smelting on Regional Interactions in the Central Plateau of Iran in the Middle of the Fifth Millennium BCE Rahmat Abbasnejad Seresty	49
Interaction of Chalcolithic Societies of Chaharmahal- O Bakhtiari with Neighboring Regions Mahdi Alirezazadeh, Mahmoud Heidarian, Alireza Khosrowzadeh	69
Settlement Patterns of Middle Chalcolithic Sites in Highland Zagros: A Case Study Laran County, Chaharmahal and Bakhtiari Province Mohsen Heydari Dastenaee, Aliasghar Nowroozi	89
Defining Area and Territory of Qaleh Kharabeh Tepe, Azna, and Feasibility Study to make an Archaeological Site-Museum Behzad Hoseini Sarbisheh	101
Investigating the Changes of Sistan and its Cultural Interactions with other Regions during the Bronze Age Javad Alaei Moghadam, Reza Mehrafarin, Seyed Rasoul Mousavi Haji	131

Aryarmana Publications has started its activities in 2016 and aims in publishing the valuable compilation and translation works of Iranian and foreigner researchers in the wide range of Iranian studies including archaeology, history, culture and ancient languages. We seek to construct a broad understanding of Iran's invaluable history and superb culture through publishing the richest resources in this field. Given the long standing and profound cultural links and origins between Iran and the world from the ancient millenniums and the recent attempts to break these links and origins, Aryarmana Publication felt the necessity of extending the valuable resources of researches and translations regarding Greater Persia or Cultural Iran as its first priority. We hope to strengthen the universal links among the Iranian and those interested in Iran and the greater Persia and its culture through the cultural products of Aryarmana publications.

CONCESSIONAIRE & CHAIRMAN

Dr Shahin Aryamanesh

| Tissaphernes Archaeological Research Group |

EDITORIAL BOARD

| Dr Seyyed Mansour Seyyed Sajjadi (IsMEO) | Esmail Yaghmaei (Iran Cultural Heritage, Handcrafts and Tourism Organization) | Dr Seyyed Mehdi Mousavi (Tarbiyat Modares University) | Dr Mohammad Ebrahim Zarei (Boali Sina of Hamedan University) | Dr Sajjad Alibeygi (Kermanshah University) | Dr Hamid Reza Vali Pour (Shahid Beheshei University) | Dr Saeid Amirhajloo (Jiroft University) | Dr Cyrus Nasrollah Zadeh (Institute for humanities and cultural studies) | Dr Reza Mehr Afarin (Mazandaran University) | Dr Farzaneh Goshtasb (Institute for humanities and cultural studies) | Houshang Rostami (Tissaphernes Archaeological Research Group) |

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission in writing, from the publisher.

| Website: www.aryaramna.ir |
| E-mail: info@aryaramna.ir | aryaramna@hotmail.com |
| Address: Iran - Tehran- P.O. Box: 14515-569 |
| (+98) 9395969466 |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY: CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

978-622-97183-2-2

| PUBLISHED IN PERSIA |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINIUIY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

with contribution
Dr Javad Hoseinzadeh
Dr Mostafa Dehpahlevan

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINIUIITY AND DISRUPTION

Edited by:
Seyed Mehdi Mousavi, Shahin Aryamanesh
Majid Montazer Zohouri, Morteza Khanipour

Aryaramna press

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE
OF THE SOCIETY OF
IRANIAN ARCHAEOLOGY:
"CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION"

EDITED BY:
SEYED MEHDI MOUSAVI
SHAHIN ARYAMANESH
MAJID MONTAZER ZOHORI
MORTEZA KHANIPOUR

Aryaramna Press

9 786229 1718308